

Ressorgir de l'ensorrament psíquic¹

Núria Mata i Vinyets

Resum

Partint de material extret de la clínica es pretén il·lustrar la vivència de l'ensorrament psíquic com a canvi catastròfic que trenca tots els esquemes i defenses; la vivència del desemparament i les necessitats psíquiques que se'n deriven. També insistir en la importància del vincle en l'establiment de la contenció imprescindible per a recuperar el sentiment subjectiu d'existir, les pròpies capacitats i el desig de viure.

Des del punt de vista de la tècnica de treball, es pretén mostrar, perquè puguin ser observats i debatuts, moments de desemparament que tant el terapeuta com el pacient travessen en el decurs del tractament.

Aquest escrit apunta a obrir camins de reflexió i debat sobre les vicissituds del vincle terapèutic: el marc de treball, la transferència-contratransferència, el final del tractament i el paper del propi terapeuta en el desplegament del procés transferencial.

Ningú no podia imaginar que aquell dia i a aquella hora una bomba trencaria la pau del lloc. De cop, en Segimon perdrà en un sol instant casa i família.² Ferit i en estat de xoc, és transportat a l'hospital. Immòbil al llit, només una idea li omple el cap i li fa moure els llavis. «El carnet d'identitat». Ha perdut el carnet d'identitat. No es podrà quedar tranquil fins que *algú el trobi* i l'hi retorni.

L'espai i el temps han desaparegut; impossible referir-se al passat i el futur ja no existeix. Només aquest pes feixuc, dens, que l'aclapara és realitat. Només la immobilitat en braços dels llençols manté l'escalfor vital d'aquest cos habitat pel desastre incontenible, aquesta *identitat* que malda per no morir esmicolada.

Encara a l'hospital, coneixerà l'enterrament dels cossos estimats. Vol ser-hi. No sap d'on traurà les forces però hi vol anar. El personal sanitari li ho

impedeix. Temen una reacció emocional exacerbada. Li donen un calmant i l'obliguen a seguir al llit. Molts mesos després, ell ho recordarà amargament. Hi hauria hagut d'anar. Volia ser-hi. Viure amb ells aquell últim moment. No sap com hauria reaccionat ni si ho hauria suportat. Potser s'hauria desmaiàt, potser hauria vomitat davant de tots, o potser, qui sap, hauria pogut plorar i cridar-los el seu dolor, aquesta desesperació sorda que li estreny el cap com si d'unes estenalles es tractés. Plorar, cridar, encara que els seus crits esquerdin el cel. Podrà, algun dia?

Uns familiars l'acullen a casa seva. Són ells qui uns mesos més tard el tornen a l'hospital buscant ajuda psicològica. S'ha convertit en una mena de mort vivent. Setmana rere setmana el veig traspasar la porta del consultori; alt, vestit tot negre, inexpressiu, compacte, camina amb pas d'automat, no se sap si per pura inèrcia, empès des del darrere o atret per una força invisible que l'estira cap endavant. És un miracle que no caigui desplomat en el curt trajecte entre la porta i la butaca. S'asseu. Ell i butaca són negres.

Amb la seva arribada, l'aire s'ha tornat dens, tan dens que diria que un ganivet el podria tallar. L'aire, normalment eteri i invisible, ha adquirit *vida pròpia*; ara es fa notar com un *pes viscos* que ens ajunta i ens atrapa, que ens abriga i immobilitza. Més enllà de l'aire, el negre i el silenci. Costa trobar les forces per a pronunciar un mot. Com una enorme criatura deseparada, ell es balanceja rítmicament. Ni se n'adona. El miro, li somric, però ni em veu. Es gronxa amunt i avall amb el cap baix i la mirada clavada al terra. Passa molta estona. No deixo de mirar-lo. Finalment, en un quasi-murmuri aconseguixo preguntar-li: «Com està?».

El murmuri ha trencat l'aire. El balanceig s'ha aturat en un sobresalt i una mirada esbatanada em travessa. «Com gosa; qui s'ha atrevit a trencar aquesta fràgil calma?» m'amenacen els seus ulls, per un instant desafiadors i adolorits. Entre tant, els seus llavis xiuxiuegen: «Malament, molt malament». Un alè de gran tristesa ha pronunciat les paraules. Esgotat, abatut, deixa caure els braços al costat del cos, s'ensorra en si mateix, retorna la mirada al terra i

recomença el balanceig. Arriba el final de la sessió i se'n va travessant la porta amb el mateix aire esmaperdut amb què ha entrat.

Quan ja és fora, sento esgarrifances de fred. Jo també necessito arrupir-me una estona a la butaca, abrigar-me, estar en silenci, recollint les *sensacions i emocions disperses*. Voldria plorar i no puc. Em cal una beguda calenta per retornar-me del tot i reprendre el treball.

No puc deixar de sentir una tendresa profunda per aquest home i la seva lluita a vida o mort. No sap ni com s'aguanta. Però encara és viu. Tindrà forces per tornar el proper dia? Se n'haurà adonat que jo hi sóc? Podrà captar que l'espero?. En tot cas, si torna, aquí seré.

Com si d'un ritu es tractés, repetirem durant mesos la mateixa trobada. Esdevé una mena de ritual de retrobament que de mica en mica se'ns fa familiar i ens acosta; l'una a l'altre, i a ell amb ell mateix.

Lentament, molt lentament, en Segimon tornarà a habitar el seu cos. Més lentament encara, recuperarà la seva ment. En un llarg procés ple d'esforç i de dolor, aprendrà a sentir de nou, aprendrà a tolerar l'impacte de les sensacions més simples sense trencar-se: la llum, els sons, els colors, el fred i la calor deixaran de ser explosions que li estavellen els sentits i li fan tremolar l'ànima. Retrobarà les olors, les imatges. Les emocions prendran vida de nou, posant a prova la seva integritat inestable.

Lentament, molt lentament, l'aire es farà de nou invisible i apareixerem ell i jo, figures retallades, persones separades, independents, però relacionades. A poc a poc, molt a poc a poc recuperarà la capacitat de sentir, de recordar, de parlar. A poc a poc es recuperarà.

Però ja no serà mai més el d'abans.

I ara em pregunto: Hi ha alguna forma de violència més cruel que la d'arrabassar a un home tot el que *el personalitza* i mantenir-lo encara en vida? La mort física pot ser un alleujament quan un se sent brutalment desposseït de tot el que li era propi i despullat del que donava *seguretat i sentit* al viure.

Reduir un ésser humà a les seves despulles, enderrocar el seu edifici psíquic deixant-ne només dempeus quatre parets fragmentades. Sarajevo. La pobre Sarajevo castigada i aplançonada per les bombes ha esdevingut per a mi la imatge plàstica del dolor injust del desemparament. I en Segimon l'encarnació de Sarajevo.

A un home adult que ha estat capaç de treballar, de sustentar la seva pròpia família, de sobte no li queda res: ni punts de referència, externs o interns. Durant un temps ha de viure en l'ansietat de la pròpia anihilació. Com sobreviure

al terror d'aquesta ansietat mortífera? Com retrobar el camí de la vida?

El miracle de Sarajevo: enmig de les runes s'alcen vives algunes plantes. Pels carrers abandonats i solitaris alguna figura humana encara camina. D'on sorgeix la força de la vida? Per què alguns s'entesten a destrossar-la?

A en Segimon se li ha trencat la vida: ja no sap qui és ell mateix ni tampoc on es troba. Tot el que feia el seu món previsible i habitable ha esclatat; ja no pot recórrer als llocs ni als personatges familiars en busca d'aixopluc. Tot i la seva edat adulta s'ha convertit en un nen, sol, perdut en un lloc desconegut, sense ningú a qui poder recórrer i desconeixent les seves pròpies capacitats. Perill de mort imminent. Angoixa del que és irreparable. Davant d'un desastre tal, s'imposa només la defensa més primitiva: la immobilitat, l'autorreplegament, l'autisme. Potser immobilitzant al màxim tots els ressorts vitals s'allargarà una mica més la vida; potser, si es queda quiet, el perill passarà de llarg.

Abans de la immobilitat, però, alguns intents tímidament actius: des de la passivitat i el desvaliment del primer impacte encara té força per implorar la presència d'algú: algú imprecís, però amb una tasca ben concreta: retornar-li la identitat perduda, reconstruir-li *els fonaments de si mateix*.

Un segon intent, no reeixit: acompanyar els éssers estimats en el moment del seu enterrament... I, tot acompanyant-los, entrar en contacte amb el seu mar de sentiments. De la manera més primitiva: plorant, cridant, vomitant; però tocant-los directament en lloc de quedar-ne alienat. Falta algú que li doni suport, que l'entengui i l'acompanyi en aquest intent dramàtic de reinstaurar la vida. Com ens espanta a tots la intensitat del sentiment!

Nou moment de desemparament i de solitud: ningú li ha prestat la seva força per arrelar-se a la vida. El desastre es fa més gran; la solitud més profunda. Creix la *desesperança* de trobar un entorn protector. I la *desconfiança* en les forces que el cremen per dins augmenta. Ara és un orfe sense pares a qui recórrer. Ja no té mare —com a experiència de continuïtat que permet la vida—, ni tampoc el pare —com a experiència de discriminació que ens orienta—. Només li queda el refugi de la quietud i el silenci.

Quan en Segimon es presenta davant meu per primera vegada, el seu col·lapse mental és tal que la relació amb ell només pot transcórrer per vies molt primàries, vivint-la essencialment amb el cos i amb la quasi exclusió de les paraules. Haig de ser allà *present, mirant-lo com una persona completa* malgrat la trencadissa, respectant la seva sensibilitat exacerbada sense interrompre bruscament la seva

necessitat de descans. Si aconseguixo estar present, però no fer-me notar massa, potser acabarà per sentir-me com un *lloc* segur i es decidirà a escampar la boira que ara ens confon.

Quan ja va estar en millors condicions per conversar, vam dedicar molt de temps al seu malestar físic; un dia darrere l'altre ens ocupàvem dels seus dolors persistents. Fins que va començar a percebre que hi havia unes sensacions de les quals abans havia gaudit i ara l'espantaven: el sol, la llum, el so de les veus... Abans i ara. Ja no està atrapat en un present —valgui la redundància— omnipresent. S'introdueix la perspectiva del temps, d'allò que té i d'allò que li falta; la tonalitat afectiva del que pot ser agradable i del que no. En l'enervament dels sentits s'infiltra petits canvis que esquitxen algun esbós de sentiment. S'ha posat en marxa el retrobament amb si mateix.

Mesos més tard diu que li queden restes d'un àlbum de fotografies familiars que fa dies que pensa que voldria mirar però no s'atreveix a tocar-lo. Després que ja m'ho hagi dit en diverses ocasions, el convido a que, si vol, ens el mirem junts. No diu res. Igual que el primer dia, una mirada d'odi i de por em travessa. Interiorment em penedeixo del meu oferiment. Potser, si el porta, es desbordaran totes les emocions retingudes i ni jo mateixa ho podré aguantar. Temo que em posaré a plorar de tal manera que esguerraré tot el que hem aconseguit fins ara. Ell encara no ha plorat mai.

Com a mesura de suport, decideixo comunicar les meves pors als companys de l'equip assistencial: sabent que ells saben què em passa i em poden acollir després d'estar amb en Segimon, em sentiré més segura de conservar la calma.

Quan arriba el dia, mirem junts l'àlbum, comentant foto per foto, record per record; jo en calma, ell en un aparent desafecte. Sembla que parli de l'àlbum de records d'uns coneguts llunyans, no d'ell mateix. Així i tot, s'ha obert un nou camí. M'ha presentat els personatges principals i alguns fets de la seva història. D'ara en endavant ens hi podem referir quan parlem.

Anirem eixamplant connexions dels records fins que es produeixi un altre fet fonamental: un dia es veurà amb cor *d'experimentar ràbia*; el seu jo ha trobat prou forces per a aguantar tot l'*odi* que porta a dins i expressar-lo. Ja no es mou com un autòmat ni parla amb veu monòtona. Ara es debat amb fúria contra el seu destí. Serà força més tard que podrà plorar de tristesa. També és en aquest moment que pot experimentar la ràbia quan reprèn contacte emocional amb el fill que li queda i que durant tot aquest temps no ha pogut tenir present, ni tant sols com a motiu per a viure.

Han passat ja alguns anys i no he pogut saber com

ha estat la vida d'en Segimon. Un bon dia se'n va anar a veure uns familiars llunyans i no va tornar més. A vegades em pregunto què se n'haurà fet d'ell. Deu viure encara?, i, si és que sí, haurà pogut refer amb *goig* la seva vida o simplement *sobrevisu*?

Recordo clarament la seva necessitat de retrobar les persones amb qui encara l'unia un vincle de sang; el que quedava de la seva família. També els seus temors: Com el rebrien en veure'l? L'acollirien? El rebutjarien? El culparien, com ell mateix s'havia culpant tantes vegades, per no haver estat a casa en el moment del desastre i el farien així responsable de la mort d'aquells éssers estimats que en l'instant més crític ell no va poder ajudar de cap manera? L'odiarien com ell s'odiava a vegades? O bé s'unirien amb ell per a reforçar entre tots plegats l'odi cap aquells éssers vitals —i també tan estimats— que en un moment determinat el van «deixar abandonat» de forma tan brutal?

I quedaven encara els assassins. Simultàniament al desig de retrobar-se amb els seus, creixien l'odi i el ressentiment pels agressors que el van desposseir tan brutalment de les seves relacions més íntimes, la necessitat de ser recompensat per tant de mal i de que li fossin restituïdes d'alguna manera pèrdues tant profundes. Així, la preocupació per no veure's amb cor de treballar —ell, que ho havia fet tant!— es barrejava amb la convicció cada vegada més arrelada que algú (la societat) havia de dispensar-lo de l'obligació de guanyar-se la vida i l'havia de mantenir econòmicament per sempre més.

No sé el que haurà passat però voldria poder pensar que no s'ha atorgat a sí mateix el dubtós privilegi d'ocupar per sempre el lloc de la víctima, convertint l'odi legítim en ressentiment perpetu i agredint-se de per vida a si mateix i als altres.

Em permetré ara uns breus comentaris. Segimon és el nom que vaig donar a una persona real, de carn i ossos, que, tal com mostra el relat, es va veure obligada a viure uns fets extraordinaris. Per la cruïda d'aquests fets i per la forma com ell els va viure, sento que el puc presentar gairebé com un personatge, un ser que sintetitza de forma dramàtica el conjunt de petits i grans moments de desempar amb els quals es teixeix sempre la vida, un representant paradigmàtic de la grandesa i la vulnerabilitat de la condició humana.

La història d'en Segimon ens permet visualitzar el desemparament, aquest estat humà tant bàsic i primari del qual partim des del naixement i que se'n reproduïx en forma de múltiples variants al llarg de tota la vida; estat que sovint ens arriba i no reconeixem i en el qual, per damunt de tot, no ens reconeixem. Inseparable del desemparament sorgeix la necessitat d'arrelar-nos en situacions i relacions

previsibles i fiables que garanteixin una certa seguretat i estabilitat.

Considero que el que solem anomenar marc, *setting* o enquadrament correspon a una forma específica de donar resposta a aquesta necessitat d'arrelament dins del procés terapèutic. Espero haver mostrat el meu convenciment que el que converteix en realment fiable aquest marc no és la repetició mecànica de determinats estereotips sinó la presència humana (física i mental) d'algú profundament involucrat en el procés d'acompanyar el pacient perquè vagi trobant les seves pròpies forces i traçant els seus propis camins, donant-li suport en el seu esforç i responent en primer lloc a la necessitat bàsica de ser reconegut com a individu, com a subjecte, de ser validat en les característiques personals pròpies. Tant a la vida quotidiana com a la consulta la necessitat del *vincl*e (Saint Exupéry, 1943) és ineludible.

Des del meu punt de vista, és justament la importància del *vincl*e el que converteix el procés terapèutic en quelcom «artesanal», que té les seves tècniques i les teories que el guien, però que no és una fabricació de productes mecànica i en sèrie. Cada anàlisi, cada teràpia tindrà el seu segell propi i els seus avatars irrepetibles travessats amb més o menys encert per la parella pacient-terapeuta.

Iniciar i portar a terme una teràpia és un risc per a tots dos. Cadascun des del seu lloc, ambdós viuran els seus moments de mancança i deseparar. Encara que pacient i terapeuta no estan en situació d'igualtat i és d'esperar que el terapeuta assumeixi la responsabilitat del tractament, no crec que puguem dir en sentit estricte que el terapeuta assumeix la direcció de la cura. Més aviat crec que assumeix la responsabilitat d'intentar mantenir el difícil equilibri d'acompanyar i vetllar pel pacient tot obrint-se a *una relació d'autenticitat* en la qual, més que transferència i contra-transferència en un sentit lineal, el que es donarà és *un encreuament de transferències* (Korman, V., 1996) i també d'expectatives i necessitats de *sustentació mútua* (Riera, R., 1998) entre l'un i l'altre.

Pel que fa a aquest últim punt, voldria assenyalar un fet referit al Segimon que en el seu moment no vaig poder detectar, o com a mínim manejar adequadament, i que la discussió del material amb diversos col·legues després d'haver-lo presentat públicament m'ha portat a pensar-lo de la manera que ara explicaré.

Al llarg dels mesos, millor dit dels anys, es va començar a fer molt feixuc estar amb el Segimon no tan sols per l'amargor que destil·lava, sinó perquè es va anar descobrint com algú relativament poc generós en el passat, fins i tot, a vegades, una mica mesquí (em dol escriure-ho així): força donat a sentir-se

imprescindible... i a atribuir-se a si mateix el que clarament havia rebut dels seus familiars morts, dels quals s'entestava a remarcar les mancances i minimitzar les aportacions. Era francament descoratjador veure-li aquesta faceta. Em va impactar. I em va decebre. (No són únicament els pacients els qui idealitzen).

Potser no vaig pensar prou en la importància d'aquesta decepció que em sacsejava, però evidentment la vaig registrar i estic segura que va tenir el seu rol en el fet que subreptíciament el desig, la il·lusió per ajudar-lo s'anés esmorteint i transformant en quelcom més «formal», més «superjoic», més estoic... menys autèntic. I en aquest terreny adobat es van anar infiltrant la inseguretat i l'exigència que ja era hora de fer alguna cosa més que recollir, reconèixer i acompanyar. Al mateix temps que em descoratjava el meu propi canvi em preocupava la possibilitat que —deixeu-me dir-ho— ell hagués après a utilitzar el seu trauma (tan real, tan gran, tan comprensible) per a «empoltronir-se en la seva tendència prèvia» a recrear-se en la queixa passiva i esperar ser compensat. Així doncs, havia de començar a analitzar en funció del passat i interpretar? Vaig començar a pensar que en Segimon arrossegava, a més del mal que li van causar els assassins, la desgràcia de complaure's a plànyer-se i no acabar de lluitar. Si això era cert, em semblava que aquell era el moment menys indicat per mirar de canviar-ho. Si no era cert —però no podia evitar, almenys, tenir-ne el dubte— em quedava la por d'acostar-m'hi inadecuadament i fer-li mal. Totes dues coses em deixaven en una mena de carreró que no passa.

El convenciment que travessàvem un moment crític sense poder entendre prou el que passava em va fer estar alerta. Era evident (i en el fons era el que realment em preocupava) que no el podia acompanyar com abans. Jo me n'adonava (i ho patia) i ell també ho devia sentir. Si al començament li va arribar la meua força i compassió, per què no havia d'arribar-li ara el meu dubte, per molt que jo intentés tenir-lo a ratlla?

Als seus dubtes i temors respecte a la intenció de retrobar-se amb els membres de la família que li quedaven s'hi afegien els meus dubtes i pors (no verbalitzats però presents) respecte de com s'acabaria aquell procés i del paper que ara em corresponia jugar-hi: m'havia d'anar «esborrant», facilitant aquest traspàs del *vincl*e amb el terapeuta al *vincl*e familiar i deixar que fossin ells els qui continuessin? Seria suficient aquest traspàs perquè en Segimon, amb temps, amb les seves forces i amb el suport de la família, anés guanyant espai vital, sortint de la passivitat i del ressentiment? Per causa de la gravetat dels fets, potser era demanar-li massa. Però podia

oferir-li jo alguna cosa més? Potser havia d'acceptar el dolor de deixar-lo retornar al món amb el seu pas trèmul i tantes ferides en carn viva.

Des de la perspectiva del temps, i tenint en compte la necessitat de reconeixement i validació que he apuntat anteriorment, penso que hauria estat ben important que s'hagués atès la seva demanda de compensació econòmica per les greus pèrdues sofertes. És clar que cap prestació econòmica li retornaria les persones ni els béns perduts, però potser es podia convertir en un gest palpable que el tragués de l'anonimat i mitigués la seva orfandat. Si l'estat (símbol patern?), que no va garantir la subsistència de la seva família ni de la seva llar, ara s'acostava a restituir-li d'alguna manera les pèrdues sofertes, volia dir que com a mínim el reconeixia tant a ell com als seus morts, i amb aquest reconeixement els salvava de la mort simbòlica, del ser tractats com a no-ningú. Probablement aquest gest hauria refermat amb força el seu equilibri narcisista donant més cohesió al seu self i proporcionant-li un nou impuls vital.

Qui sap si, a més a més, en algun nivell hauria pogut percebre la compensació econòmica com una mena d'herència dels familiars perduts, pels quals es va sentir abandonat; de ser així, sentir-se resignificat com algú valuós a través de l'herència potser l'hauria rescatat una mica de la malenconia. No tot el que ajuda i reconstitueix prové de dins del consultori ni tampoc de l'esforç intrapsíquic.

D'altra banda, ara que, especialment a través de **Kohut** (1971; 1977), he anat trobant eines per a pensar en aquesta decepció que em/ens va anar prenent l'esperança, puc donar un altre final —crec que més just— al relat: potser era veritat que no podíem aconseguir gaire res més junts, però hauria estat més reconfortant, tant per a ell com per a mi, poder-nos acomiadar acceptant-ho així que fer-ho afegint el pes d'haver decebut l'altre.

Des d'aquestes pàgines, i amb aquesta reflexió final, afegeixo a més a més el meu agraïment al Segimon, per haver-me permès d'estar al seu costat i per tot el que m'ha fet aprendre. I a tots els companys (ells ja saben qui són) que m'han fet el do dels seus valuosos comentaris i referències teòriques, a més de donar-me el suport necessari per a mantenir el coratge d'expressar-me amb les meves pròpies paraules.

■
Núria Mata i Vinyets
Plaça dels Màrtirs, 27, 3er, 2^a
08500 Vic (Barcelona)
Tel-Fax: 93-886-06-34
e-mail: info@nuriamata.com

Notes

1 Versió lleugerament ampliada en els comentaris finals de la comunicació presentada amb el mateix títol a les III Jornades d'Intercanvi en Psicoanàlisi («El Narcisisme a debat») organitzades per Gradiva Associació d'Estudis Psicoanalítics, l'octubre de 1998.

2 Per respecte a la confidencialitat, he considerat convenient no especificar quins membres de la família va perdre, però val a dir que eren membres molt propers

Bibliografia

Kohut, H. (1971). *Análisis del self. El tratamiento psicoanalítico de los trastornos narcisistas de la personalidad*. Buenos Aires, Amorrortu, 1996.

— (1977). *La restauración del sí mismo*. México. Paidós, Col. Psicología Profunda. 1999.

Korman, V. (1996). *El oficio de analista*. Buenos Aires, Paidós, Col. Psicología Profunda, pp. 63-113.

Riera, R. (1998). *Las necesidades de sustentación mutua entre paciente y analista*. Comunicació presentada a les III Jornades d'Intercanvi en psicoanàlisi: El Narcisisme a debat, organitzades per Gradiva. Barcelona, octubre 1998.

Saint Exupéry, A. de, (1943). *Le Petit Prince*. París, Gallimard, capítol XXI